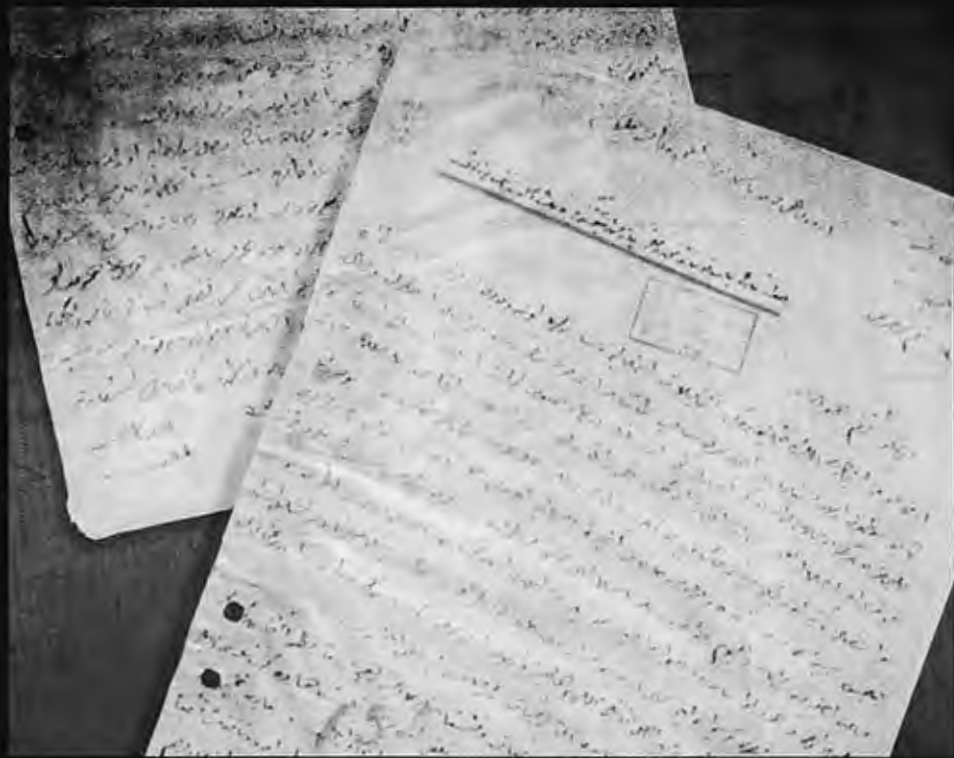

NESİM OVADYA İZRAİL

24 NİSAN 1915

İSTANBUL, ÇANKIRI,
AYAŞ, ANKARA

iletişim

Rupen Sevag (Çilingiryan)

Doktor, şair, yazar.

Ermeni şiirinin en büyük isimlerinden Rupen Sevag'ın asıl adı Rupen Çilingiryan'dır. Hovhannes ve Armaveni'nin oğlu olarak 15 Şubat 1885'te İstanbul Silivri'de dünyaya geldi.³⁸³

İlköğrenimine Silivri'de Azkanazyan Okulu'nda başladı. Buradan sonra 1901'e kadar İzmit Bardizag'da (Bahçecek) bulunan Amerikan misyonerlerinin kurduğu Bitinya Okulu'na devam etti. İstanbul'a gelerek Berberyan Okulu'nu 1905 yılında bitirdi.³⁸⁴

Silivri'li Çilingiryan ailesinin ekonomik durumu, oğulları Rupen'i yurt dışında okutmaya müsait değildi. Rupen, o sırada İstanbul Ermeni Patriği olan Magakya Ormanyan'a yazdığı mektupla eğitimi için destek istemişti. Edebi yetenekleri olmasına rağmen, bilime olan yakınlığını tespit eden başöğretmeninin tavsiyesiyle tıp okumak üzere İsviçre'nin Lozan kentine gitti. Tıp tahsiline devam ederken Ermenice yazdığı şiirlerini, Lozan ve İstanbul Ermeni basınına gönderiyor ve yayımlatıyordu.

Kara kaşlı, kara gözlü Rupen bir kır gezisinde sarışın ve mavi gözlü Alman Helen Apel'le tanıştı. Tanıştıklarında her ikisi de Lozan'da üniversitede öğrenciydiler. Helen pedagoji, Rupen tıp okuyordu. Helen Apel varlıklı bir Alman ailesinin kızıydı. Pedagoji eğitiminin dışında, tiyatroya ilgi duyuyordu.

Tıp fakültesinde öğrenciyken, 1908 Meşrutiyet Devrimi sırasında yaz tatili için 10 Ağustos'ta İstanbul'a geldi.³⁸⁵ Bu kısa yaz tatilinde bir grup arkadaşıyla birlikte *Surhantag* (Atlı Haberci) gazetesini yayımladı. Lozan'a dönme-

382 Teodik, s. 86.

383 Hüdavendigar Onur, *Ermeni Portreleri, Millet-i Sadıka'dan Hayh'in Çocuklarına-2*, Bilgeoğuz Yayınevi, 2005, s. 71.

384 Kevork Pannukelyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I-İstanbul Yazıları*, Atas Yayıncılık, 2002, s. 194; Yayıncı, "Şair Oldüren?", Hacikyan vd., s. 838, 860.

385 Tuğlacı, c. 3, İstanbul, 2004, s. 353.

si nedeniyle, sanat ve edebiyatla ilgili yazılarını yayımlanması için gönderdiği bu derginin ömrü kısa oldu. Ancak İstanbul Ermeni basını artık Rupen Sevag ismini tanımaya başlamıştı.³⁸⁶

Sosyalist fikirlere olan yakınlığı nedeniyle Rupen, *Nor Hosank* (Yeni Akım) isimli derginin yazarları arasında yer aldı. 28 Mart-27 Haziran 1909 arasında "Bütün Ülkelerin Proleterleri Birleşiniz" çağrısıyla 7 sayı çıkan bu haftalık dergi, Osmanlı Devleti'ndeki ilk Ermenice Marksist dergiydi.³⁸⁷

Tıp eğitiminin son yıllarında Helen'le evlenmeye karar verdiler. Rupen, Apel ailesi için köylü görünümüne sahip gençti. İlk başta Rupen'e karşı soğuk davranan Alman yurtseveri ve 1870/71 savaşı gazilerinden baba Franz Apel-Dört ve anne Marie Apel de bu zeki ve dürüst gence giderek ısındılar. Rupen ve Helen, 1910 yılında Paris'te Saint Jean-Baptiste Ermeni Kilisesi'nde evlendiler.³⁸⁸

Tıp fakültesini 1911 yılında bitirerek hekimlik mesleğine burada başladı. 1914 yılına kadar Lozan'da birçok hastane ve klinikte çalıştı. Bilim adamı kimliğiyle sanatçı kişiliği birlikte gelişti.³⁸⁹ Helen de öğretmenlik yaptı.

Helen ile Rupen'in, 1912'de Lozan'da dünyaya gelen Levon isimli bir oğulları ve 1914'te İstanbul'da doğan Şamiram isimli bir kızları oldu. 1914 yılına kadar Lozan'da yaşamayı sürdürdüler.

Lozan'dan yazdığı ve İstanbul'a gönderdiği, sevgi, yurt sevgisi temalı şiir ve yazılarıyla Rupen, İstanbul'da tanınan ve beğenilen bir isimdi. Köy Kilisesinde, Köy Mezarlığında, Intikam Tohumları Atan, Son Ninni, Son Ermeniler gibi şiirlerinde, Osmanlı Ermenileri için yaklaşmakta olan olumsuz havanın işaretlerini veriyordu.³⁹⁰

Rupen Çilingiryan.

386 Taner Akçam, *1915 Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

387 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Toplumunun Rolü", (der.) Mete Tunçay-Frik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, 1995, s. 233.

388 Mayda Saris, *İzli Kalyon Hatıralarım -30 Söyleşi 30 Hayat Hikayesi*, Aras Yayınları, 2007, s. 270; Akçam, *1915 Yazıları*, s. 17.

389 Teodik, s. 28; "Rupen Sevag Kınalı?" (Bu metin İstanbul'da 24 Nisan 2009'da "24 Nisan 1915 ve Ermeni Aydımları Tutuklandılar, Sürüldüler, Bir Mezar Taşları Bile Olmadı" isimli etkinlikte okunan dört hayat hikayesinden biridir.)

390 Araçın Liradavan'dan çeviren Diran Lokmagözyan, <http://www.bolsohays.com/haberdetay-130883/bati-ermenistanli-sair-yazar-ve-doktor-ruben-sevak-26-agustos-1915-tarihinde-turkler-tarafindan-bunharca-katledilmistir.html> (06.10.2012)

Rupen, hayatına ait olduğu topraklarda devam etmeye karar vererek Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi, Pera'ya yerleştiler³⁹¹ ve Rupen hekimlik yapmaya başladı. Hellen de İstanbul'daki Ermeni okullarında ders verebilecek kadar Ermenicesini ilerletmişti.

Ancak çok kısa bir süre sonra başlayan Dünya Savaşı nedeniyle, Osmanlı Devleti seferberlik ilan ederek belli yaşlardaki Osmanlı erkeklerini askere aldı. Rupen Sevag da bu kapsamda tabıp subay olarak Makriköy'de (Bakırköy) askere alındı. Ekim 1914'te henüz savaşa girilmeden İstanbul-Taksim'de bulunan Esayan Okulu'nun meslekiane bölümünde, Ermeni Tıp Birliği tarafından Dr. Vahram Torkomyan, Dr. Nazaret Dağavaryan, Dr. Rupen Çilingiryan gibi kişilerin girişimiyle Ermeni ve Türk kadınlarını eğitmek üzere bir hastabakıcılık kursu açıldı.³⁹² Ermeni doktorları, Osmanlı hekimlerini savaş koşullarına hazırlamak için tıp alanındaki gelişmeleri konu alan birçok konferans ve açık oturumlar düzenledi. Dr. Rupen Çilingiryan, Bakırköy'de vatan görevini yerine getirirken, bir yandan da bu konferanslara katıldı. Burada yaptığı konuşmaları ayakta alkışlandı.³⁹³

24 Nisan 1915'te İstanbul'da başlayan Ermeni aydınlarının tutuklanması sırasında Rupen Sevag askerlik görevinin başındaydı. Kısa bir süre sonra, tutuklanan Ermeni aydınlarının Çankırı ve Ayaş'a götürüldükleri haberi İstanbul Ermeni toplumunda öğrenildi. Serbest bırakılan birkaç aydının İstanbul'a dönmesiyle tutukluların hangi koşullarda olduğu bilgileri yayıldı. İstanbul'da tutuklamalar devam ederken, Meclis-i Mebusan'ın tanınmış Ermeni mebuslarından Krikor Zohrab ve Vartkes Serengülyan da 2 Haziran'da tutuklandı. Bu gelişmeleri izleyen Rupen Sevag, sıranın kendisine gelmediğini ve bu gecikmeden duyduğu "üzüntü"nü arkadaşlarına şu mizahi sözlerle aktarıyordu: "Bize ayıp değil mi ki, biz buradayız?"³⁹⁴

Tutuklanması

Hiçbir siyasi partiye mensup olmayan, şair ve tıp doktoru Rupen Sevag 22 Haziran 1915 Salı günü tutuklandı.³⁹⁵ Ailesinin verdiği bilgiye göre, tutuk-

391 Rupen Sevag, Çankırı'dan eşine yazdığı mektuplarında "Pangaltı Mahallesi, Nalbant Sokak" adresini yazıyor. Bugün de İstanbul-Elmadag'da Yeni Nalbant Sokak adında bir sokak bulunmaktadır.

392 Tuğlacı, c. 3, s. 642.

393 Teodik, s. 28.

394 Akçam, 1915 Yazıları, s. 17.

395 Andonyan, *Exile, Trauma and Death: On the road to Chahuti with Komitas Vartabed* başlığıyla yazdığı anılarında, 24 Nisan tutuklamalarından sonra, İstanbul'daki Merkez Cezaevi'nde bulunan tutuklular arasında Rupen Sevag'ın da bulunduğunu (s. 13) ve 7 Mayıs 1915 günü Çankı-

landığı sırada evi aranmamıştı.

Resmî kayıtlara göre ilk önce Ayaş'a gönderilmesi kararlaştırılan Sevag, tutuklandıktan iki gün sonra Perşembe günü, Alman Büyükelçiliği'nin girişimleriyle tutukluların daha serbest oldukları ve hatta mesleklerinde çalışabildikleri Çankırı'ya götürülmek üzere İstanbul'dan yola çıkarıldı.³⁹⁶ Altı günlük bir yolculuktan sonra, genellikle siyasi partilerle ilişkisi olmayıp, daha zararsız kabul edilen Ermeni aydınlarının konulduğu Çankırı'ya vardı.³⁹⁷ Sevag, Çankırı'da, kendisi gibi şair olan komşusu ve dostu olan Taniel Varujan ile birlikte kaldı.³⁹⁸ Ne tutuklanırken ne de tutuklu olarak kaldığı Çankırı'da bulunduğu sürede Sevag için herhangi bir suçlama belirtildi, yasal bir soruşturma açıldı.³⁹⁹

Çankırı'ya varmasının ertesinde, yani 30 Haziran 1915 Çarşamba günü karısı Helen'e ilk mektubunu gönderdi:

"Bu Salı günü Kengiri'ya (Çankırı) vasil oldum. Altı gün yolculuk yaptıktan sonra rahatım. Doktor Dinanyan'la bir hanede bulunuyorum. Evin önünde bahçesi ve ağaçları var.

Ümit ediyorum ki, kısa zamanda adalet ortaya çıkar ve birbirimize kavuşuruz. Her zaman mektup yazınız. Adres, 'Çankırı içinde Doktor Çilingiryan'. Mektuplarınızı Fransızca yazabilirsiniz. Sadece adresi Türkçe yazmak gereklidir.

Bana bir tıp kitabı yollayınız. Çocukları gözlerinden operim."⁴⁰⁰

rı'ya götürülmek üzere Ankara'dan arabayla yola çıkarılır. 16 tutuklu arasında yine Rupen Sevag'ın da yer aldığı yazmıştır. (s. 30) Sevag'ın kendi mektuplarındaki bilgilerle çelişen Ardonyan'ın bu notlarını 1946-1947 yıllarında, yani 31-32 yıl sonra kaleme aldığı düşünüldüğünde, bu yanlışlığın anlaşılması daha kolay olur.

396 Almanya İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Neurath'dan Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg'e, Perâ 5 Ekim 1915 tarihli rapor, Dinçer, *Alman Belgelerinde...*

397 31 Ağustos 1915 BOA, DH. EUM. 2. Şb.10/73, Çankırı'da Umum Ermenilerin Cetveli, sıra: 151.

398 Mattei, s. 246-247.

399 Mattei, s. 246, 247.

400 *Nayiri*, 15 Nisan 2003, s. 3, 4; Akçam, *1915 Yazıları*, s. 17.

Rupen Sevag ve Helen. [Saris, s. 278.]

Yaşamının önemli kısmını yurt dışında geçiren Rupen Sevag, 1914 yılında İstanbul'a gelmişti. Halbuki eşinin Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya vatandaşı olmasından yararlanabilir ve savaş şartlarında Osmanlı ülkesinin güvenli olmayacağını düşünerek yurt dışına çıkmayı düşünebilirdi. İstanbul'da 24 Nisan'da başlayan tutuklamalar gözlerinin önünde cereyan etmiş, buna karşılık kendisi iki ay kadar tutuklamaların dışında kalmıştı. Buradan bir ders çıkarıp, yurt dışına gitmeyi seçebilirdi. Oysa Osmanlı ordusunda hekimlik yapmayı tercih etti. Sevag'ın Osmanlı hükümetinden bu denli bir katliamcı uygulamayı beklemediği anlaşılıyor. Tutuklandıktan sonra bile, "adaletin yerini bulacağı" ümidini muhalaza etmeyi sürdürdü.

Rupen Sevag'ın tutuklanması üzerine, Alman vatandaşı olan Helen, İsviçre'de bulunan anne ve babasını arayarak durumu bildirdi. Ermenilerle ilgili Osmanlı coğrafyasındaki olayları uzaktan da olsa takip eden anne Marie Apel derhal yola çıkarak 26 Haziran günü İstanbul'a geldi. Helen ve annesi, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne müracaat ederek, büyükelçiliğin araya girmesiyle dost ve müttefik ülke Osmanlı Devleti'ne etki etmesini ve Rupen'i kurtarmalarını istediler. Büyükelçi Wangenheim'la da görüşüler, ancak aldıkları cevap kısa ve kesin oldu: "Alman Ulusunun Çıkarları". Görünürde Almanya, Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti'ne karışmamayı temel ilke olarak benimsemişti.

Marie Apel'in bildirdiğine göre Polis Müdürü Bedri Bey ona Dr. Çilingiryan'ın olumlu davranışına sözü karşılığında Almanya'ya gitmesine izin verilebileceğini söylemişti. Ama daha sonra Alman Büyükelçiliği memurlarının bu yöndeki bir sorusuna karşılık, Bedri Bey böyle bir şey söylemediğini ifade ederek iddiayı yalanladı.⁴⁰¹

Çankırı bu dönemde adeta bir açık hapisaneydi. Ermeni aydınları arasında daha az zararlı kabul edilenler buraya getirilmişti. Tutuklu kabul edilen Ermeniler, Çankırı içinde kendi imkânlarıyla bulabilecekleri yerlerde kalabiliyor ve mesleklerini icra edebiliyorlardı. Her gün polis merkezine imza verdikten sonra, gün içinde şehirde ve şehre belli bir uzaklıktaki mesafelerde serbestçe hareket etmek imkânına sahiptiler.

Dr. Rupen Sevag Çankırı'ya gelince, şehirdeki sağlık hizmetlerine katkıda bulunmak üzere hekimlik yapmaya başladı. Bu sayede, kısa sürede Çankırı'da tanınan, sevilen ve aranan bir kişi oldu. Karısına yazdığı 28 Temmuz 1915 tarihli mektubuna göre, Dr. Rupen "sabahtan akşama kadar hastalarının peşinde koşmakta"ydı.⁴⁰² Ermeni aydınları akıbetleri belirsiz şekilde Çankırı'dan Ankara'ya katledilmek üzere gönderilirken, Dr. Rupen heyecan-

401 Almanya İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgözüleri Neurath'dan Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg'e, Pera 5 Ekim 1915 tarihli rapor, Dinçer, Akçam, 1915 Yazıları, s. 18-19.

402 *Najiri*, 15 Nisan 2003, s. 3-4; Akçam, s. 25.

la, Çankırı halkının sağlık sorunları ile meşguldü. Anadolu'nun her yanında, Ermeniler tehcir kararına uygun olarak, yurtlarından Suriye'nin çöllerine gönderilirken, Dr. Rupen Çankırı'da mesleğini icra etmeyi sürdürdü.

Çankırı'dan Ankara'ya gönderilen Ermeni aydınları, gerçekte değişik usullerle infaz edildiler. Ankara üzerinden Der Zor'a sevk emri gelenlerin karşılaştıkları kader ölümden başka bir şey olmadı. Çankırı'daki yaşamı ve kaderini belirleyen bir olayı, Rupen Sevag'ın kızı Şamiram 2005 yılındaki bir söyleşide şöyle anlatır:

"Neden benim babam?" diye çok sordum kendime. Aslında aldığı sürpriz teklifi kabul etmiş olsaydı kurtulurdu helki de. Hastaları tedavi edermiş babam Çankırı'da. Bir gün arabacıbaşımın kızı ağır bir şekilde rahatsızlanmış. Tedavisini Rupen Sevag'ın üstlenmesini istemişler. Babam, uzun bir süre, her gün evine gidip gelmiş arabacıbaşımın. Ardından kız iyileşmiş ve ziyaretler de sonlanmış. Fakat genç kız yakışıklı doktoruna âşık olmuş ve müthiş bir umutsuzluğa düşmüş. Biriçik kızına çok düşkün olan arabacıbaşı İsmail, yavrusunun acı çekmesine tahammül edemeyince babama inanılmaz bir teklifte bulunmuş: Din değiştirip kızıyla evlenmesini istemiş ondan. Böylece Rupen Sevag'ın sürgün günleri sona erecekmış. 'Ben zaten evliyim, iki de çocuğum var' demiş babam. 'Fark etmez' diye yanıt vermiş arabacıbaşı, 'İslamiyet'e geçersen, bu sorun olmaz.' Fakat babam, arkadaşlarının 'Evlen, kurtul' baskılarına rağmen⁴⁰³ 'Ben Ermeni olduğumu inkâr edemem, karıma duyduğum sevgiyi inkâr edemem' diyerek reddetmiş.⁴⁰⁴

Bu arada eşi ve annesi, Rupen Sevag'ın geri getirilmesi ve Almanya'ya göç etmesi için hem Osmanlı Devleti hem de Alman Büyükelçiliği nezdinde girişimlerde bulunmaya devam ettiler. Türk makamları "Dr. Çilingiryan'ı yı-

Rupen Sevag.

403 Saris, s. 274.

404 Antranik Zaronkian'ın, Fransa'da 1985'de Rupen Çilingiryan Sevag'ın 100. doğumgününde yapılan anma toplantısındaki Ermenice konuşması, <http://www.snkcreative.com/arnj/upload2/news1022110.pdf> (06.10.2012)

ğınlarına etkisi olan Ermeni entelektüellerinden sayıyor ve bu etkisinden korkuyorlardı".⁴⁰⁵ Zaten her şekilde Osmanlı vatandaşı Ermenilerin yurt dışına çıkışları yasaklanmıştı.

Sevag, karısına 13 Temmuz'da yazdığı mektubunda, İstanbul'da dost bildiği etkili kişilerin isimlerini vererek, onların destek ve yardımını alması tavsiyesinde bulunur:

"Hilmi Paşa'ya⁴⁰⁶ en derin saygılarımı iletirsiniz. Bana karşı gösterdiği dostça tutumu için çok minnettar ve müteşekkirim. Der Saadet [İstanbul] mebusu Salah Cimcoz Bey'i⁴⁰⁷ gör. En yakın arkadaşımıdır. Canımı, ruhumu ve fikirlerimi çok iyi biliyorlar. Ona özel saygılar bildiriyorum."⁴⁰⁸

Helen Çilingiryan 15 Ağustos 1915'te Harbiye Nezareti'ne yaptığı yazılı müracaatla, "Kocasının Altıncı Kolordu Kumandanı Hilmi Paşa'nın hususi tabibi olduğunu hatırlatarak İstanbul'a getirilmesini ve mesleğine devam etmesine müsaade edilmesini" talep eder.⁴⁰⁹ Helen, Osmanlı yetkililerinden "Alman ihtiyat zabiti Mösyö Franz Apell'in kerimesi Yani Çilingiryan" olarak "Çankırı'ya sürülen kocası ihtiyat tabip yüzbaşılardan Doktor Rupen Çilingiryan'ın affını" ister.⁴¹⁰

Rupen Sevag'la karısı arasında gidip gelen mektuplarda, bir ailenin olan sorunları da yer alır. Örneğin, Pangaltı'da oturdukları evin sahibi Mavropulos kira artışı talep etmekte, aksi takdirde evin boşaltılmasını istemektedir. Sevag, Çankırı'dan karısına bu konudaki düşüncelerini 15 Ağustos tarihli mektubunda yazar:

"Bulduğunuz evden çıkmayınız. Çünkü ben subay olduğundan, ev sahibi sizi evden çıkaramaz. Evin kirasını da arttırmayınız ve fazla ödemeyiniz."⁴¹¹

Dahiliye Nazırı, 19 Ağustos 1915 tarihli telgrafıyla Kastamonu Vilayeti'nden Çankırı'da bulunan tutuklular ve durumları hakkında ayrıntılı bir defter hazırlamasını ister. 24 Ağustos 1915'te Çankırı Mutasarrıflığı istenen ayrıntılı defteri Kastamonu Valiliği'ne gönderir. Bu rapor deftere göre, Rupen Çilingiryan Ayaş'a gönderilecek isimler arasındadır.

Helen Çilingiryan'ın girişimleri ve Alman Büyükelçiliği'nin baskıları etki-

405. Almanya İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Neurath'dan Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg'e, Pera 5 Ekim 1915 tarihli rapor, Dincer, *CD*.

406. Hilmi Paşa, Rupen Sevag'ın komutanıydı.

407. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu, İttihatçı siyasetçi ve gazetecidir. Rupen Sevag'ın edebiyat çevresinden dostuydu.

408. *Nayiri*, 13 Nisan 2003, s. 3, 4.

409. 13 Ağustos 1915 BOA, DH. EUM. 3. Şube, 28/19.

410. 16 Ağustos 1915 BOA, DH. EUM. 2. Şb. 10/15.

411. *Nayiri*, 13 Nisan 2003, s. 3, 4.

Rupen Sevag ve Helen, Lozan 1913.

sini gösterir ve henüz hazırlanan defterden bilgi sahibi olmayan Dahiliye Nazırı Talat Bey, 25 Ağustos 1915 tarihli telgrafıyla Kastamonu Valisi'ne "Doktor Rupen Çilingiryan'ın orada [Çankırı] serbest olarak ikamet ettirilmesi" emrini bildirir.⁴¹² Aynı telgrafta, ilerde Rupen Sevag'la birlikte öldürülecek arkadaşlarının da "İstanbul'a gelmemek üzere af edildikleri" belirtilerek serbest bırakılmalarını ister.

Bu gelişmeler olurken, Dahiliye Nazırı'nın telgrafındaki bilginin henüz ulaşmadığı Çankırı'da, Çilingiryan'a Ayaş'a gitmek üzere hazırlanması söylenir. Rupen Sevag, 25 Ağustos 1915'te çektiği telgrafla karısına "Varujan ile Ayaş'a gidiyoruz, mektuplarınızı oraya gönderiniz" diye yazar. Telgrafı alan Helen, 26 Ağustos tarihinde Rupen'e bir telgraf yollar ancak cevap alamaz. Ayaş'a gitmenin ne anlama geldiğini bilen Helen derhal Alman Büyükelçiliği'ne durumu bildirir. Büyükelçilik 27 Ağustos 1915 tarihinde hükümet nezdinde girişimde bulunur.

Dahiliye Nazırı Talat Bey doğrudan Çankırı Mutasarrıflığı'na çektiği 28 Ağustos 1915 tarihli telgrafla, "Kengiri'da bulunan Doktor Rupen Çilingiryan'ın orada serbest olarak ikamet ettirilmesi 25 Ağustos 1915 tarihli teleg-rafla Kastamonu Vilayeti'ne tebliğ olunmuştu. Bu kere Ayaş'a sevk olunmak üzere olduğu haber alınıyor. Adı geçenin sevk nedeninin bildirilmesi ve ilgili yazının gereği olarak, orada serbest olarak ikamet ettirilmesi kesin surette ihtar olunur"⁴¹³ emrini vermesine rağmen Rupen Sevag için artık çok geç kalmıştır.

412 25 Ağustos 1915 BOA, DH. ŞFR. 55/214.

413 28 Ağustos 1915 BOA, DH. ŞFR. 55/275.

Dahiliye Nazırı'nın telgrafi ulaşmadan, Dr. Rupen Sevag ve dört arkadaşı Çankırı'dan ayrılmışlardı. Rupen Sevag (Çilingiryan), ünlü şair Taniel Varujan, Önnig Mağazacıyan, Vahan Kabhayan ve Artin Bogosyan'la birlikte, Çankırı Mutasarrıflığı'nın hazırladığı 24 Ağustos tarihli rapor defterdeki kayıtlara uygun olarak, iki gün sonra ve Kastamonu Valisi'nin söz konusu raporu İstanbul'a yollamasından beş gün önce, 26 Ağustos 1915 sabahı Ankara üzerinden Ayaş'a gitmek üzere yola çıkartılmış ve aynı gün öldürülmüşlerdi. Çankırı Mutasarrıfı'nın Rupen Sevag ve dört arkadaşının öldürüldüğünü Dahiliye Nazırı'na bildirdiği cevabi telgrafi İstanbul'a 30 Ağustos 1915 tarihinde ulaştı.

Öldürülmesi

Ermeni şiirinin iki büyük ismi Rupen Sevag'la Taniel Varujan'ın öldürülmeleri için hazırlanmış senaryoya göre Ayaş'a gönderildikleri 26 Ağustos 1915 Perşembe gününü, Çankırı'daki tutukluluk günlerini birlikte geçirdikleri bir diğer tutuklu Mikayel Şamdancıyan şöyle anlatıyor:

"Sevag, [Kastamonu'dan gönderilen] mutasarrıf vekili [İzzet Bey] ile olan saminiyeti sayesinde, Ayaş'a gönderilmelerini, İstanbul'dan olumlu bir cevap alma umuduyla iki üç kez erteletmeyi başardı. Ama hiçbir yanı gelmedi.

Ayrılabacağımız gece, evimiz görece olarak kederli değildi. Aşçımızın da yardımıyla tatlılar ve diğer lezzetli şeyler pişirmekle uğraştık. Sevag, Ayaş'taki arkadaşlarımız için yanına alacaktı. Tatlıların en iyi parçalarını da sevgili arkadaşıma, yakından tanıdığım Siamanto'ya ayırmıştım. Tatlı olan her şeye zaafın farkındaydım. Gece geç yattık ve çok az uyuduk. Günü doğmadan ayaklandık. Kafamız, bu ayrılışa neden olan kötü kaderle meşguldü. Sevag yine eşi ve oğluna ilişkin rüyalar görmüştü. Rüyasında karısı son derece zayıflamış ve çirkinleşmişti. Oğluya alışılmadık derecede şişmanlamıştı ama yakışıklıydı. Aramızda rüyaların ne anlama geldiğinin açıklanabileceğine inanların çıkarıldığı tek sonuçta büyük bir felaketin yaklaşmakta olduğu yolundaydı.

Arabacı erkenden sokun etti. Kısa bir süre içinde kasaba yakınlarındaki, sürgüne gidenlerin toplanma yerine, köprübaşına gittik. Ay ışığının olmadığı karanlık bir Ağustos gecesi, beş arkadaşımızla vedalaşıp, yolcu ettik... Çankırı'dan iki arabayla yola çıkarıldılar. Atlı bir jandarma ve Selanikli bir polis onlara eşlik ediyordu.

Önceki gece Sevag, mutasarrıf vekiliyle vedalaşmış, o da Sevag ve arkadaşlarının Ayaş'a güven içinde ulaştırılmaları için gereken talimatı vermişti. Sevag'ın arabasını mutasarrıf vekilinin Kastamonu'daki arabacısı sürüyordu. O gün tesadüfen Çankırı'ya gelmiş, amiri de Sevag'i kendisine teslim ederek,

güvenliğinin kesin olarak korunmasını emretmişti.”

O gece, öğle vakti saat 12.00'den hemen önce öldürüldükleri haberi ni aldık. Tuney'den Çankırı'ya telefonla bildirilen haber üzerine, kendilerinin saat 12.00 civarında öldürüldüklerini öğrendik. Telefon mahallinde bulunan jandarma komutanı Nurettin ve İttihat Partisi sorumlu sekreteri [Cemal] Oğuz, bu ölüm haberini neşyle karşıladılar.⁴¹⁴

Çankırı toplama kampından sağ kalanlardan biri olan Rahip Krikor Balakyan'ın anılarında Dr. Rupen ve arkadaşlarının öldürülmesinin ayrıntılarını şöyle anlatır:

*Dr. Ruper Çilingiryan (Sevag)
Osmanlı askeri hekimi üniformasıyla.*

“Çankırı'daki İttihatçılar uzun zamandan beri cihada katılmak ve İslam Hali-fesine layık olmak istiyorlardı. Böylece, Dr. Çilingiryan, Varujan ve üç arkadaşının [Onnig Mağazacıyan, Vahan Kahyayan, Artin Bogosyan] Ankara'ya transferini fırsat bilerek, Halo adlı bir Kürt katili ve arkadaşlarını, altı saat mesafede bulunan Tuney adındaki bir yerde pusu kurmaları için gönderdiler.

Perşembe günü, arkadaşlarımız Çankırı'dan hareket edince, yerel İttihat komitesinin sorumlu sekreteri, Yunus [Cemal Oğuz], Çankırı-Kalecik yolu boyunca jandarma karakolunu telefonla arayarak yoldaşlarımızın hareketi hakkında onları bilgilendirdi. Ertesi gün, Cuma, Tuney'deki karakolu arayarak 'Yeni gelenler öldürüldüler mi?' diye sordu. Ama Cuma günü olduğu için, jandarmalar karakolun yakınındaki bir ağacın altında piknik yapıyorlardı ve karakolda sadece duvar üzerine kireç ile siva yapan bir Ermeni işçi vardı. Böylece bu konuşmasından işlenecek cinayetten haberi olduğu anlaşılıyordu.

Beş yoldaşımızı taşıyan iki araba, Kalecik sınırının başladığı Tuney Tepesi'ne geldiklerinde, pusuda bekleyen dört Kürt onları karşılamak için geldiler. Kürtler arabalara yaklaşınca, sürücülere atları serbest bırakmalarını, aksi halde onlara ateş açacaklarını söylediler. Selanikli genç polis memuru rütbece daha üst olan jandarmaya direnmemesini söyledi. Her ne kadar bu durum polise önceden gizlice söylenmişse de jandarmaya bir şey söylenmemişti. Bir kaza olup da jandarmanın plana zarar vermesini istemiyordu. Böylece,

polis memuruyla jandarması uyum içinde olunca, Kürt Halo arabadakilere aşağı innelerini emretti.⁴¹⁵

Bu dehşetin detayları, daha sonra kurbanları iki atın çektiği bir arabayla taşıyan yirmi yaşındaki Türk arabacı tarafından ifşa edilir. Bu kişinin ifadesine göre, Halo'nun emrindeki Kürt asıllı eşkıyalar, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Çankırı Katib-i Mesulü (parti sekreteri) Cemal Oguz'un emriyle Ermeni kafilesini Tüney'de basmışlardı.⁴¹⁶ Konvoyla eşlik eden jandarmanın sözde karşı koyuşunu kolayca saf dışı eden kasaplar işe girişmişlerdi.

"Aşağı indikten sonra, Dr. Çilingiryan ciddiyetle dört Kürt'e hayatlarını bağışlaması için yalvardı; kendisinin ve arkadaşlarının tüm paralarını ve eşyalarını vermek için söz verdi. Ancak kalbi yumuşattığı hoş sözlere rağmen, Kürtler beş arkadaşımızı yakındaki vadinin içinde akan bir derenin kenarına götürdüler ve elbiselerine zarar vermemek için onları soydular. Sonra hançerlerini çekerek, vücutlarına müthiş darbelerle, kol ve bacaklarına ayrı ayrı acımasızca saldırdılar. Sadece Varujan kendini savundu ve katiller ceza olarak yurtsever şairin bacağı saklarını parçalayıp, gözlerini oydu.⁴¹⁷

Hasan adındaki arabacının tanıklığına göre, "Tüney karyesi kurbunda Sapalı dere",⁴¹⁸ başka bir kaynağa göre de "Teke Burnu Vadisi"nde⁴¹⁹ soyulduktan sonra hunharca bıçaklanıp öldürüldüler. "Onlardan biri pek genç, siyah sakallı ve canlı bakışlı bir delikanlıydı" diyor arabacı Hasan. Anlaşılan burada tarif etmeye çalıştığı kişi Rupen Sevag'tı.⁴²⁰

"Dr. Çilingiryan ve Önnig Mağazacıyan'ın giysilerinin iç tarafına dikilmiş olarak 450 Osmanlı altını buldular. Kürtler, polis ve jandarmaya bir miktar verdikten sonra, geri kalanını aralarında paylaşılar. Aynı şekilde, arabalardaki bagajları paylaşılar ve iki Türk arabacıya derhal Çankırı'ya dönmelerini emrettiler.

Türk araba sürücülerini Çankırı'ya başları aşağı eğik bir şekilde döndüler ve yirmi yaşlarında ve yerel hamanın sahibinin oğlu olan içlerinden birisi, bana bu detayları yaşlı gözlerle olduğu gibi anlattı. "Boyle işin canı cehennem, benim böyle paraya ihtiyacım yok.. Yarın atlarımı ve arabamı satacağım ve bu şehirden gideceğim."⁴²¹

415 Balakian, s.100, 101.

416 Andonyan, *Exile, Trauma and Death*, s. 17, 77.

417 Balakian, s.100, 101.

418 Akçam, *1915 Yazıları*, s. 22.

419 Avakian, s. 87.

420 Mattei, s. 246, 247.

421 Balakian, s.100, 101.

"Haberı gece alan Mutasarrıf Vekili [İzzet Bey] çılgına döndü, arkadaşının öldürülmesi onu son derece perişan etti. Nuretin'i yanına çağırıldı ve ağır ithamlarda bulundu, O esnada halâ [Kastamonu'da] Valilik görevini yürüten Reşit Paşa'nın göstermelik soruşturmaları sonucunda cinayet zanlısı olarak on bir aciz köylüyü Çankırı Hapishanesi'ne attılar."⁴²²

Rupen Sevag ve Helen.

Rahip Krikor Balakyan, Dr. Rupen ve arkadaşlarının öldürülmesi üzerine yaşanan gelişmeleri şöyle anlatır:

"Zavallı beş arkadaşımızı sağ salım Ankara'ya ulaştırmaya çocuklarının üstüne yemin eden Mutasarrıf Vekili ve Kastamonu Vilayeti Askerî İnzibat Komutanı [İzzet Bey], ata binerek, beraberlerinde birkaç sorgu hâkimi ve jandarmayla, cinayet mahalli olan Tuney'e doğru yola çıkarlar. Orada zavallı beş kurbanın cesedini suya atılmış olarak tanımaz bir vaziyette bulurlar... Onların cesetlerini gömdürüp katilleri ele geçirirler. Sonra katilleri, polis memuru ve inzibat eriyle beraber divanı harpte yargılanmak üzere Ankara'da hapsederler. Mahkemede, 4 Kürt açık bir şekilde, cinyeti Çankırı'daki İttihad komitesinin emriyle ve tavsiyesiyle kendilerinin işlediğini beyan ettiler... Öyle ki, kendileriyle beraber onların da mahkeme edilmeleri gerektiğini söylediler."⁴²³

Dahiliye Nazırı'nın 25 Ağustos tarihli telgrafı, Rupen Sevag ve dört arkadaşının gönderilmesi ve öldürülmesinden sonra Çankırı'ya ulaşmıştı. Nezaret, 4 Ağustos 1915 tarihli telgrafta affedilen İstanbullu Ermeniler listesine isimlerinin sehven yazılmadığı anlaşılan ve Kengiri'da [Çankırı] bulunan Ermenilerden, Serkis Şahinyan, Ohannes Hanisyan, Artin Boğosyan, Serkis yeled-i Bağdasar, Zareh Mumcıyan, Onnig Mağazacıyan'ın İstanbul'a gelmek üzere af edildikleri ve Doktor Rupen Çilingiryan'ın orada, yani Çankırı'da serbest olarak ikamet ettirilmesini tebliğ ediyordu.⁴²⁴ Mikayel Şamdancıyan bu gelişmeyi nasıl öğrendiklerini de anılarında şöyle anlatır:

"Ertesi günü, Mutasarrıf Vekili'ne müracaat ettiğimizde, bize bütün bu ayrıntıları anlattı ve aynı zamanda ölümden de acı olan başka bir gerçeği öğrenmiş olduk. Meğer o sabah beş arkadaşımızın hareketinden tam 24 saat sonra mu-

⁴²² Teodik, s. 234, 236.

⁴²³ Balakian, s.102.

⁴²⁴ 25 Ağustos 1915 BOA. DH. SFR. 55/214.

Rupen Sevag.

tasarruf yardımcısının İstanbul'dan aldığı yeni bir telgrafta, onlara da [af edilen] diğer 32 kişiyle aynı muameleye tâbi tutulmaları izni verilmiş. Maalesef insanlığına kaderin akışını geri çevirme kudreti bahşedilmemiştir.⁴²⁵

Rupen Sevag ve dört arkadaşının öldürülmesinden beş gün sonra, Kastamonu Valiliği, Dahiliye Nazırlığı'nın isteği üzerine Çankırı Mutasarrıflığı'na hazırlanan ve Çankırı'daki Ermeni tutuklularını isim listelerine ilave olarak her biri hakkında ne tür işlemin yapılmakta olduğu konusunda bilgileri de ihtiva eden rapor defteri 31 Ağustos 1915 tarihi

itibarıyla İstanbul'a gönderdi. Raporda, artık hayatta olmayan Çilingiryan ve dört arkadaşının Ankara yoluyla Ayaş'a gönderileceği yazılmaktaydı.⁴²⁶

Çankırı Mutasarrıflığı'nın 30 Ağustos 1915 tarihli telgrafını alan ve Rupen Çilingiryan'ın Ayaş'a götürülürken, Kalecik'in Tüney Köyü yakınında, Satılar Köyü ahalisinden Hacı Ali oğlu Halo [Halil] ve on bir adamı tarafından katledildiğini, canilerden dört kişinin yakalanmış olduğunu öğrenen Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 31 Ağustos günü Kastamonu Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla diğer canilerin derhal yakalanması talimatını verdi.⁴²⁷

Helen'in tepkisi

Helen, öldürüldüğünden habersiz olduğu kocasına mektuplarını yazmaya devam etmektedir. Resmî yazışmalarda Sevag'ın öldürüldüğü bilgisinin İstanbul'a ulaştığı gün olan 30 Ağustos tarihinde gönderdiği mektubundan Helen'in gelişmelerden henüz haberi olmadığı görülmektedir:

"Sana Reji vasıtasıyla gönderdiğim 9 lirayı aldın mı? Ben bu apartmanı bırakıyorum. Bu kadar kirayı ödeyecek param yok. Küçüklerle beraber ne yapacağımı bilmiyorum.

Dert etme, Daima düşünüyorum ki, hükümetimiz, ona itaat etmekten başka bir şey yapmamış, sakın ve akıllı bu kadar masum insanları böyle cezalandırmamalı. Biz de öyle idik. Acımız dehşetlidir.

Bereket versin çocuklar bir şey anlamıyorlar, sağlıklı ve neşeliler. Başkaları ile karşılaştıracak olursak, biz herkesten daha talihsiz değiliz,

⁴²⁵ Teodik, s. 236.

⁴²⁶ 31 Ağustos 1915 BOA, DH, EUM, 2, Şube, 10/73.

⁴²⁷ 31 Ağustos 1915 BOA, DH, SFR, 55/338.

Ah Rupen, birleşmek için sevgi gereklidir. O bizi ayakta tutabilir. Çok sevgili Rupen'im sana tapıyorum. Şu anda melekler gibi uyuyan Levon ve Şamiram tarafından sana binlerce tatlı öpücükler gönderiyorum.

Senin Yanrı'n.⁴²⁸

Rupen Sevag

2 Eylül'de İstanbul Polis Müdürü Bedri Bey, Sevag'ın öldürülmüş olduğundan söz etmeden, Alman Büyükelçiliği'ne Bayan Helen'in Almanya'ya gönderilmesini teklif eder. Helen, kocasının akıbeti konusunda kesin bilgi almadan Alman Büyükelçiliği'ni ve İstanbul'u terk etmeyeceğini söyler. Bir Alman gazeteci, Büyükelçilik koridorlarında gördüğü Helen'i anılarında şöyle anlatır:

"Bu elçilik, başkalarıyla birlikte toplu olarak sürgün edilmiş ve kesinlikle suçsuz olan bir Ermeni'yle evli ve iyi bir aileden gelme bir Alman kadının haklarının geri verilmesini de başaramamıştı; hemen hemen her gün Alman Büyükelçiliği'nin holünde gözyaşı dökten bu Alman kadının görüntüsü hüzün vericiydi."⁴²⁹

Helen [Yanni] 3 Eylül tarihinde hâlâ kocasına mektup yazıp göndermektedir.

"Çok sevgili Rupen'im. İşte senden habersiz bir hafta daha geçti. Ümit ediyorum ki, rahatsız yerindedir. Benden iki ay daha uzak kalırsan, o kadar dert ediyorum ki, verem olacağım.

Levon çok iyidir. Ayakkabılarını çorapsız olarak giyiyor. Türkçe ve Almanca'yı çok iyi konuşuyor. Şimdi o kadar güçlü ki, Şamiram'ı bile kaldıracak. Şamiram da çok güzel. İkisi de senin güzel gözlerine sahip.

Mavropulos'la işleri yoluna koyuyoruz.

Çok güzel şifreler yazıyorum ve tercüme edemiyorsun diye o kadar üzgünüm ki.

Küçükler her zaman bahçedeler. Oyle veya böyle yaşıyoruz. Seni yeniden görmeyi ümit ediyorum. İnşallah Allah lütfeder. Seni her zaman seveceğim, Allah'ı da.

Senin Yanrı'n.⁴³⁰

428 Avakian, s.86.

429 Sturmer, s. 61.

430 Avakian, s. 86, 87.

Helen'in yazdığı bu kart, üstüne "Adres bırakmadan ayrılmıştır" notu yazılmış olarak geri döner.

Nihayet 11 Eylül'de Rupen Sevag ve dört arkadaşının öldürüldüğü konusunda ilk resmî bilgi Alman Büyükelçiliği'ne iletilir. 16 Eylül'de bu bilginin Helen'e de verilmesi üzerine, artık yapabileceği bir şey kalmayan Bayan Çilingiryan aynı gün çocukları ve annesiyle birlikte ülkeyi terk eder ve Lozan'a döner.⁴³¹

Bir süre sonra, çaresizliğin ve eşini kaybettiği olayların verdiği acıyla, 27 Ekim 1915 tarihinde İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bir mektup yazarak, Osmanlı topraklarında Ermenilere karşı yürütülen ve ölümlere neden olan harekâta Alman hükümetinin müdahale etmesini ister:

"Aşağıdaki dilegimi en derin hürmetlerimle bildiririm: Allahınizi severseniz Türk makamları nezdinde tekrar en enerjik adımları atarak bu korkunç suçlamaların yalan olduğuna müdahale ediniz. Kesin bir emirle kurtarabilecek ne varsa, kurtarmaya çalışınız. Eğer elinizde bulunan bütün eğilemez imkânları kullanmazsanız, suçsuz kadınların, çocukların, hastaların ve yaşlıların göklere yükselen kanı, Almanya'ya bir lanet olarak dönecektir."⁴³²

Alman yetkilileri konuya duyarızdır. Bu sefer Helen, 5 Kasım 1915'te İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektupla, Türk hükümetinden suçluların yargılanarak cezalandırılmasını ve kendisine maddi tazminat verilmesini talep eder:

"Türk hükümeti tutuklularının güvenliğini sağlamakla yükümlüdür ve yetersiz koruma vererek kendisini saldırıdan sorumlu durumda sokmuştur. Bu nedenle Türk hükümetini Dr. Çilingiryan'ın öldürülmesine yardımcı olmakla suçluyorum ve en azından beş yüz bin frank tazminat istiyorum. Eğer bu miktar altın olarak hemen gönüllü biçimde ödenmezse mahkeme açmak zorunda kalacağım, çünkü bu suçlular yüzünden her türlü imkândan mahrum duruma düşmüş bulunuyorum. Ayrıca on iki kişilik tüm çetenin benim yerime Alman Büyükelçiliği'nin şahıflığında asılmalarını talep ediyorum."⁴³³

Bir gün sonra Alman Büyükelçiliği verdiği cevapta bu girişimin faydasız ve sonuç getirmeyeceğini izah eder. Dr. Rupen Sevag'ın Osmanlı vatandaşı olması nedeniyle, Almanya tarafından korunma hakkını yitirdiğini ve Alman yetkililerinin bu konuda yapacak bir şeyleri olmadığı söylenir. Almanya

431 Akçam, s. 22.

432 Helene Tschilingiryan'ın İstanbul Alman Büyükelçiliği'ne 27 Ekim 1915 tarihli mektubu, Akt. Akçam, s. 24.

433 Helene Maria Anna Tschilingiryan-Apell'den İstanbul Alman Büyükelçiliği'ne 5 Kasım 1915 tarihli mektup, Akt. Akçam, s. 21.

olayın üstünü örtme ve kendini geri çekme çabası içindedir.⁴³⁴

Alman vatandaşı Helen, ülkesinin ilgisizliği karşısında derin bir öfkeye kapılır. Alman vatandaşlığını terk ederek, Ermeni milliyetini seçer. Helen ismini bırakarak "Yanni" adını alıp Fransa'ya yerleşir. Yanni bundan sonraki ömründe bir daha ana dili Almancayı konuşmadığı gibi çocuklarına da Almanca tek bir kelime bile öğretmez. 1966'da yayımlanmış *Au pied de la Dent du Midi*⁴³⁵ gibi, dört Fransızca şiir kitabının da yazarı olan Yanni, 28 Aralık 1967'de Nice'de, oğlu Levon'sa 2005 yılında vefat eder.

2005 yılında yapılan bir söyleşide kızı Şamiram annesinin bu tepkisini şöyle anlatır:

"Zavallı anneciğim, Alman Konsolosluğu'na başvurmuş, mektup yazmış, bizzat gitmiş, 'Eşimi kurtarmak zorundasınız' diye yalvarmış. Fakat nafile, her defasında reddedilmiş. Son gidişinde, pasaportunu konsolosun yüzüne fırlatıp 'Dilerim Tanrı'dan, oğluma nasip olsun intikamımı zı almak' diye haykırmış. Ve inanır mısınız, bu gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı'nda abim Fransa'nın yanında savaştı ve Almanlar yenildi; dolayısıyla annemin arzusu bir şekilde yerine gelmiş oldu."⁴³⁶

İttihatçı hükümet, Sevag ve arkadaşlarının öldürülmesi olayını takip ediyormuş görüntüsü veren adımlar attı. Yakalanan eşkiyanın yargılanması ve kaçakların yakalanması için göstermelik girişimlerde bulundu. Rupen Se-

Rupen Sevag'ın eşi Yanni Apel, solda Levon ve ortada Şamiram, iki çocuğuyla, 1915'te.

Şamiram, Yanni ve Levon Çilingiryan. [Saris, s. 276.]

434 Dinçer, s. 597, 598.

435 Yane Sevag, *Editions de la Revue moderne*, Verneuil-sur-Avre, impr. Dierville-Hamonic, 1966.

436 Saris, s. 275.

Rupen Sevag, Yegor.

vag'ın öldürülmesinden sonra üstünde bulunan kişisel eşyalarının ailesine verilmesi için yazışmalar yapıldı.⁴³⁷ Daha sonra bu eşyalar arasında bulunan iki yüzük vesairenin eşine verilmesi için talimat verildi.⁴³⁸

Cinayete teşvik edenlerin yargılanması

Cinayetler, İttihat ve Terakki Çankırı Katib-i Mesulü Cemal Oguz, Jandarma Kumandanı Nurettin ve diğer bazı yöneticilerin organizasyonu ile işlenmişti. Bu şahıslarla ilgili yargılama süreci, Dünya Savaşı'nın bitmesi ve İttihatçı yönetimin savaş suçlusu ilan edilmesinden sonra başladı.

3 Nisan 1919'da Dr. Rupen Sevag ve dört arkadaşının öldürülmesi olayından dolayı suçlu görülen Cemal Oguz tutuklandı. Diğer zanlı arkadaşı

Jandarma Komutanı Yüzbaşı Nurettin firar ettiği için davası gıyabında görüldü. Dava sürecinde bir kere serbest bırakılan Cemal Oguz, 27 Ekim 1919'da yeniden tutuklandı. Mahkeme 8 Şubat 1920'de, Ermenileri katleden Kurt Ali'yi Çankırı'ya davet edip talimat verdiğine kanaat getirerek, Çilingiryan cinayetini azmettirmekten suçlu bulduğu Cemal Oguz'u 5 sene 4 ay, sırarda bulunan Nurettin'i de 6 sene 8 ay hapis cezasına mahkûm etti. Temyiz mahkemesinin bozduğu bu kararda, mahkeme ısrar etti. Nihayet mahkeme kararı 27 Mayıs 1920'de padişah tarafından onaylandı.⁴³⁹

Katillerin yargılanması

Cinayeti bizzat işleyen 9 kişiden, sadece 4 kişi tutuklandı. Kurt Halo'yla birlikte diğer 5 kişi firar etüklerinden tutuklanamadı. Ayrıca Dr. Rupen Sevag ve dört arkadaşını korumakla görevlendirilen, ancak görevlerini yerine getirmek yerine katillerle işbirliği yapan bir polis ve bir jandarma da tutuklandı.

437 2 Kasım 1915 BOA, DH. ŞFR. 57/203; 4 Kasım 1915 BOA, DH. ŞFR. 496/7.

438 Noyiri, 24 Nisan 2003; 5 Ekim 1915, Neurath'dan Bethmann Hollweg'e, Akt. Dinçer, C.D, s. 693.

439 Dadrian-Akçarı, s. 160.

Bu kişilerle ilgili olarak hazırlanan soruşturma dosyası, bir süre yetkili mahkemenin belirlenmesi için dolaştırıldıktan sonra, Ankara Vilayeti'ne geldi. Buradan sonra Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın davaya müdahaleleri başladı.

Adalet Nezareti'nin, orduda hizmet etmeyi kabul eden tutuklu ve mahkûmların affedilmesi ve Ermenilerin katledilmesinde kullanılan Teşkilat-ı Mahsusa kontrolündeki çetelerde istihdam edilmesine yönelik daha önceki kararına istinaden, Talat Paşa, Rupen Sevag ve arkadaşlarının katillerinin serbest bırakılmalarını emretti.⁴⁴⁰

"Talat Paşa, yerel yöneticilerin gayretleriyle tutuklanmış ve hukuk sisteminin çatklarına takılmış katilleri kurtarmak için yoğun bir çaba içine girmiştir. Davaya doğrudan müdahale etmiş, soruşturmaları durdurmuş ve katil oldukları soruşturma evrakı ile de sabit olan Kürt Halo çetesi mensuplarını hapisten çıkarmıştır."⁴⁴¹

Edebi kişiliği ve eserleri

Rupen Sevag, Berberyan Okulu'nda öğrenciyken şiir yazmaya başladı. İlk şiirlerini ve iki düzyazısını, *Hisusi Gyanke* (İsa'nın Hayatı) başlıklı bir çalışmada toplamıştır. Öğrencilik döneminde yaptığı ve aynı zamanda mezuniyet tezi olan *Marte* (Adam), *Tsayner* (Sesler) başlıklı çalışmaları vardır. Yaşamında yayımlanmamış olan bu çalışmaları, 1992 yılında Erivan'da Alexander Topçuyan tarafından *Ruben Sevag, antip ejer ashakertakan tetrerits* (Ru-

Rupen Sevag.

⁴⁴⁰ 13 Mayıs 1916 BOA. DH. ŞFR. 63/301, Akt. Akçam, s. 34.

⁴⁴¹ Akçam, s. 34.

pen Sevag, Yayımlanmamış Öğrenci Yazıları) başlığıyla bir kitapçık olarak yayımlanmıştır. Bu kitapçıkta, Sevag'ın daha ilerde yazacağı eserlerinde geliştireceği düşüncelerinin ve estetiğinin ilk adımları bulunmaktadır.⁴⁴²

30 yaşında öldürülen Rupen Sevag, tıp eğitimi alınak üzere gittiği Lozan'da 29 yaşına kadar kalmıştı. Burada yazdığı düzyazıları, öncelikle *Azadamar* (Özgürlük Savaşı) dergisinde yayımlandı. 1905 yılında yazdığı ilk şiiri olan Veda Sözleri'yse *Masis* dergisinde yayımlandı. Sevag, bunların dışında, *Luis*, *Püzantion*, *Vosdan*, *Arevelyan*, *Pazvameb* ve daha başka dergilerde yayımladığı şiirlerinde toplumsal sorunları işledi; adaletsizlikleri, burjuva değerlerinin, geleneksel ve dinî kurumların çürümüşlüğüne vurguladı; ezilen insanların isyanına katılarak, evrensel sevgiyle kurtuluşu savundu. Sevag, 20. yüzyıl Batı Ermeni edebiyatına kendine has bir estetik anlayış ve özgün bir üslup katmayı başarmıştı.⁴⁴³ Şiirsel estetikte ve görüntüde, Misak Metzarents (1886-1908), Siamanto ve Varujan gibi bazı çağdaşlarının düzeyine ulaşmış olduğu söylenebilir. O, yüzyılın başında Batı Ermeni edebiyatına taze bir soluk ve yeni bir bakış açısı getirmişti.⁴⁴⁴

"Sevag, 1909 Kilikya kıyımından çok etkilenerek 1910'da, *Garmir Kırke* (Kızıl Kitap) adlı eserini yayımladı. Bu kitapta yer alan, Verçin Hayri (Son Ermeniler) adlı uzun şiirinde, sanki Ermenilerin birkaç yıl sonra vuku bulacak son şahadetinin adeta habercisi"dir.⁴⁴⁵

Sevag, *Kızıl Kitap'ta* Kilikya katliamını konu edinirken, kötülüğün başlıca kaynağı olarak kapitalizmi işaret eder. Kitap Adana katliamından esinlenerek yazdığı üç uzun dramatik şiirden müteşekkildir. Yaşarken bir bütün olarak yayımlandığına tanık olduğu tek eseri *Kızıl Kitap'tır*. Kitap 1910 yılında İstanbul'da Onnig Parsegıyan ve Mahdumu Matbaası'nda basılarak yayımlandı.⁴⁴⁶

Sıcak, samimi ve doğaçlama şiirleriyle Rupen Sevag, Batı Ermeni edebiyatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Toplumsal eşitsizliğe ve adaletsizliğe karşı çıkışları, yaşamın geçici oluşu ve evrensel uyum konusundaki duyguları, şiirlerine bir isyan olarak yansımıştır.⁴⁴⁷

Lemani Lici (Leman Gölü) Rupen Sevag'ın en ünlü şiiri olup, başlı başına bir şaheserdir.⁴⁴⁸

442 Hacıkyan vd., s. 858, 860.

443 Yavuz, "Sair Öldüren?"

444 Hacıkyan vd., s. 858, 860.

445 Teodik, s. 28.

446 Tuğlacı, c. 3, s. 498.

447 Bardakjian, *A Reference Guide*, s. 158-159.

448 Teodik, s. 28.

Şamiram Çilingiryan. [Saris, s. 273.]

Şamiram ve Levon Rupen ve Yanni Çilingiryan'ın çocukları, 2003.

"Siro Kirke (Sevda Kitabı), Kaosa (Kaos), Sokak Süpüren (1911), Neden, Sevda Sözleri, Sarhoş Sevda, Neşideler Neşidesi, Öpücük, Trubadurlar (1910) ve diğer pek çok şiirine yayılan, sevginin ölümden daha güçlü olduğuna beslediği inanç, onun kendisini Ortaçağ gezgin aşk şairleriyle özdeşleştirmesine yol açmıştır. Uzaktan uzağa Walt Whitman'ı yankılayan bir sesle bu inancını şöyle dile getirmiştir: 'Ben yeni insanlığın, yeni trubadurlarımdım!'"⁴⁴⁹

Heinrich Heine'nin şiirlerini de Ermeniceye tercüme etmiş olan Rupen Sevag'ın şiirleri toplu olarak 1944'te Kudüs'te *Kertvatzneru havakatzo* (Toplu Şiirler) başlığı altında yayımlandı. Ayrıca dünyada farklı merkezlerde ve değişik derlemeler halinde eserleri yayımlanmıştır. Yayınlar arasında *Yerker* (Eserleri) (Erivan, 1955, 1985 ve 1995), *Ruben Sevag yev Prtsvelik Ugheghner* (Rupen Sevag ve Yırtık Beyinler) (Paris, 1985), *Yerker* (Eserleri) (Antilyas, 1986), *Ruben Sevag Antip Ejer* (Rupen Sevag: Yayımlanmamış Yazılar) (Erivan, 1995), *Namakani* (Mektuplar) (Erivan, 1996) sayılabilir.⁴⁵⁰

Sevdiği kadın Yanni Apel'e aşk mektuplarını Sevag henüz 23 yaşındayken

449 Yavuz, "Şair Öldüren?"

450 Hacıyan vd., s. 858-860; Bardakjian, s. 498, 499.

Rupen Sevag'ın elinden Beethoven.

Rupen Sevag'ın elinden Victor Hugo.

yazmıştır. Ayrıca tutuklandıktan sonra Çankırı'dan karısına yazdığı 8 adet mektubu bulunmaktadır. Sevag'ın sevdiği kadına olan duyguları hayatının son gününe kadar devam etmiştir. Rupen Sevag, iki sevdiğine, sevdiği kadına ve sevdiği milletine sadık kalmış, bu iki sevgiliye asla sırt çevirmemiş ve bu sevgiler için ölmüştür.⁴⁵¹

Şiirlerinin dışında, bir hekim olarak Rupen Sevag'ın hastalarının sorunlarından hareket ederek yazdığı, insanların acıları, kaderi, yaşam ve ölüm üzerine ve gerçek hayatın çeşitli yönlerini tasvir ettiği günlük gözlemlerini, öykülerini, makalelerini, anlatılarını içeren *Bzhishkin Girken Prtstvatz Ejer* (Bir Doktorun Günlüğünden Sayfalar) düzyazı derleme çalışması vardır. Bu çalışmasında Sevag, kişisel yaşam tarzının iyileştirilmesi, cahillığın yok edilmesi gibi yollarla, belli şartların gerçekleşmesi halinde, ölümün yenilebileceği veya geciktirilebileceğini anlatma çabasıdır.⁴⁵² 1913-1914 yıllarında *Azadamard*'da tefrika edilen bu çalışma,⁴⁵³ daha sonra Selanik'te (1925), Kudüs'te (1943),⁴⁵⁴ Paris'te (1946) ve Beyrut'ta günlük *Zartonk*'ta (1951) yayımlanmıştır.⁴⁵⁵

451 Zaroukian.

452 Bardakjian, s. 158, 159.

453 Teodik, s. 28.

454 Tuğlacı, c. 4, s. 315.

455 Hacikyan vd., s. 858, 860.

Sevag'ın edebi ve kişisel eşyaları Fransa'nın güneyinde bulunan Rupen Sevag Müzesi'nde bulunmaktadır.⁴⁵⁶ Müze yöneticisi Rupen Sevag'ın yeğeni Hovhannes Çilingiryan'dır. Bu müzede Sevag'ın birçok eserinin orijinaleri, eşi Yanni'ye yazdığı mektupları ve şiirleri bulunmaktadır. Müzede ayrıca Sevag tarafından yapılmış çizimler, Türkiye'deki Berberyan Okulu'ndan aldığı diplomalar da bulunmaktadır.

1914 yılında dünyaya gelen kızı Şamiram, 24 Nisan 1915 tutuklama operasyonundan iki gün önce Gomidas Vartabed tarafından vaftiz edilmişti. Şamiram babasını tanıma imkânına sahip olamadı. 1920 yılında, 7 yaşındaki Levon ve 5 yaşındaki Şamiram, Silivri'deki baba evine döndüler. Dede ve babaanneyle geçen iki yıldan sonra, Türkiye'deki koşulların Ermeniler aleyhine dönmesiyle yeniden Fransa'ya, annelerinin yanına gittiler.⁴⁵⁷

Sevag'ın kızı Şamiram şiir yazdı, Ermeni meselesine sahip çıktı, Ermeni kimliği ve geleneklerinin devam etmesi için gençleri teşvik etti, cesaret verdi.⁴⁵⁸

NEDEN

*Neden, niçin aşık oldun bana?
Minicik kız, yazık sana.
Yüreğine anca bir kelebek sığar, ama
Sen tuttum, yaşlı bir kartalı hapsettin oraya.
Mavi kız mavi gözlerin aralandığında
Bir bülbülün şarkısı çıldırdı orda.
Ah aşk nağmeleri duyacakken, tuttum
Uğursuz iniltilerini doldurdun kulaklarına.
Ben başıbozduğum, serserinin biriyim
Geçmişin sonu gelmez mezarlarında ayaközlerim
Sarıp sarmalayacakken uysal bir aşkla
Sen yüreğini tuttum, bıraktım fırtınaya.
Gözlerin aşkın aleviyle kararmış
Öyle şarkı söyleme, ölürsün sonra.
Senin gibi minicik bir aşk lazımdı sana
Sen gittin tuuldun bir aşk tanrısına.⁴⁵⁹*

⁴⁵⁶ Maison du Souvenir Roupen Sevag, Residence Verdon, bâtiment B, Domaine du Loup, 06800, Cagnes-sur-Mer.

⁴⁵⁷ Saris, s. 277.

⁴⁵⁸ Kuyumjian, *The Survivor*, s. 67-68.

⁴⁵⁹ Yavuz, "Şair Öldüren?", Rober Kopuş'un çevirisi.

KUĞULAR

Usulca sokulup birbirlerine
Öyle uzatılır ki gagalarını
Asla bir dudak bir başka dudağa
Böylesine aşkla uzanmamıştır.
Kar beyazı kanatları havada
Göge degen boyunları sarmaştık,
Birbirine adanmış iki el bile,
Asla böyle aşkla buluşmamıştır.
Uzaktan parıldar köy ışıkları
Ve ardında juraların gölgesi
Ötede göz alabildiğine Alpler
Ve yukarıda gökyüzü aşk taştı.
Aşağıda, hüzünle uyuyan suda
Yüce bir borcun bilinciyle dolmuş
Dudak dudağa, boyun boyuna, dilsiz
Kuğular.. bir anın içinde donmuş.⁴⁶⁰

PASTEL

Ruhum pastelden bir kır resmidir
Orada göze hitap eden bir şey yok, ne de parlaklık,
Orada her şey sis içinde eriyor.

Issız, mavi bir dağın doruğunda,
İmanımın köhne, harap kubbesi,
Şüphenin uçurumundan aşağıya bakıyor.

Tepeye doğru, tepeye doğru, hayatımın
Ekilmemiş yolu tek başına gidiyor.
Ruhum pastelden bir kır resmidir.

Ekilmemiş yolun kenarından aşağı doğru, şaşkın,
Tapınaklarımın, günahlarımın ve yaralarımın
Ölüm anıtları duruyor, taştan.

Yoktur, kuru, dere ve tarlaların
Yarıklarında, ne Leylak ne de Markiz çiçeği
Kalbimin hemşiresi kıza sunmak için.

Unutulmuş, uzaklarda, üstünde bir avuç suyun
Gözden uzak, üzerinde kayıyor, sazların
Güzel yaban kugusu, rüyalarımın.

Ve tüm bunlar, titreyip eriyor,
Bir sis belirsizliği içinde.
Ağlayan bu yüzün tapılması bir gölgesi var.

Ruhum pastelden cılız bir resimdir.⁴⁶²

461 Tuğlacı, *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*, s. 349.

462 Teodik, s. 28.